अध्याय 11: यः जानाति सः पण्डितः

विषय-सूची

10 प्रश्नावली · 22 प्रश्न

प्रश्नावली 1	पाठस्य आधारेण निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तरं लिखन्तु ।	4 प्रश्न
प्रश्नावली 2	पाठस्य आधारेण निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखन्तु ।	4 प्रश्न
प्रश्नावली 3	अधोलिखितानि शब्दरूपाणि पठन्तु अवगच्छन्तु स्मरन्तु च ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 4	उदाहरणानुसारं वाक्यानि लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 5	तालिकायां प्रदत्तानां शब्दानां षष्ठीविभक्तेः रूपाणि रिक्तस्थाने लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 6	रिक्तस्थानेषु कुटुम्बस्य परिचयं लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 7	श्रीरामस्य कुटुम्बस्य रेखाचित्रम् दृष्ट्वा उदाहरणानुसारं वाक्यानि रचयन्तु ।	2 प्रश्न
प्रश्नावली 8	निम्नांकित पुस्तकसूचि मध्ये कस्य उपरि किम् अस्ति इति लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली अतिरिक्तः अभ्यासः	मातृभाषया एतादृशानां पञ्चानां प्रहेलिकानां संग्रहः (प्रहेलिका-उत्तराणि)	6 प्रश्न
प्रश्नावली परियोजनाकार्यम्	स्वपरिवारस्य मित्रपरिवारस्य च परिचयः	1 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — पाठस्य आधारेण निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तरं लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(क) भोजनान्ते पातुं योग्यं किम् ?

हल

भोजन के अन्त में पीने योग्य क्या है — एकपद उत्तर पाठ के आधार पर।

उत्तर: तक्रम्

प्रश्न 2

(ख) सर्वदेवानां वन्दनीयः कः ?

हल

सभी देवताओं में वन्दनीय कौन है — एकपद उत्तर।

उत्तर: मृत्युञ्जयः

प्रश्न 3

(ग) जयन्तः कस्य सुतः ?

हल

जयन्त किसका पुत्र है — एकपद उत्तर।

उत्तर: इन्द्रस्य

प्रश्न 4

(घ) लङ्कायां मिलित्वा कस्य पूर्णरूपम् अस्ति ?

हल

लङ्का में मिलकर किसका पूर्ण रूप है — एकपद उत्तर।

उत्तर: कुम्भकर्णः

प्रश्नावली 2 — पाठस्य आधारेण निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(क) विष्णुपदं कथं प्रोक्तम् ?

हल

विष्णुपद कैसा कहा गया है — पूर्णवाक्य उत्तर।

उत्तर: विष्णुपदं दुर्लभम् प्रोक्तम् ।

प्रश्न 2

(ख) कस्य आदिः अन्तः च 'न' अस्ति ?

हल

किस पद का आदि और अन्त 'न' है — पूर्णवाक्य उत्तर।

उत्तर: 'नयनम्' अस्य पदस्य आदिः अन्तः च 'न' अस्ति ।

प्रश्न 3

(ग) नरः काश्यां किम् इच्छति ?

हल

मनुष्य काशी में क्या चाहता है — पूर्णवाक्य उत्तर।

उत्तर: नरः काश्यां मृत्युम् / मोक्षम् इच्छति ।

प्रश्न 4

(घ) कुलालस्य गृहे अर्धं किम् अस्ति ?

हल

कुम्हार के घर में आधा क्या है — पूर्णवाक्य उत्तर।

उत्तर: कुलालस्य गृहे अर्धं कुम्भं अस्ति ।

प्रश्नावली 3 — अधोलिखितानि शब्दरूपाणि पठन्तु अवगच्छन्तु स्मरन्तु च ।

प्रश्न 1

अधोलिखितानि शब्दरूपाणि पठन्तु अवगच्छन्तु स्मरन्तु च ।

हल

दी गई शब्द-रूपों की तालिका को पढ़कर समझकर याद करने का अभ्यास।

उत्तर: छात्राः स्वयं शब्द-रूपाणि पठन्तु अवगच्छन्तु स्मरन्तु च ।

प्रश्नावली 4 — उदाहरणानुसारं वाक्यानि लिखन्तु ।

प्रश्न 1

यथा – विद्यालयः छात्रः → विद्यालयस्य छात्रः गच्छति । (क) द्विचक्रिका चक्रम् ..... भ्रमति । (ख) वृक्षः फलम् ..... खादति । (ग) छात्रा नाम ..... पृच्छति । (घ) रामः पुस्तकम् ..... आनयति । (ङ) मन्दिरम् शिखरं ..... पश्यति ।

हल

प्रत्येक पद में षष्ठी विभक्ति (सम्बन्ध) का प्रयोग करके उदाहरण के अनुसार वाक्य बनाना।

उत्तर: (क) द्विचक्रिकायाः चक्रम् भ्रमति । (ख) वृक्षस्य फलम् खादति । (ग) छात्रायाः नाम पृच्छति । (घ) रामस्य पुस्तकम् आनयति । (ङ) मन्दिरस्य शिखरं पश्यति ।

प्रश्नावली 5 — तालिकायां प्रदत्तानां शब्दानां षष्ठीविभक्तेः रूपाणि रिक्तस्थाने लिखन्तु ।

प्रश्न 1

तालिकायां प्रदत्तानां शब्दानां षष्ठीविभक्तेः रूपाणि रिक्तस्थाने लिखन्तु ।

हल

उदाहरणम् — देवः → देवस्य, रमा → रमायाः, भवनम् → भवनस्य

पुंलिङ्गम् (अकारान्तः → -स्य):
वृक्षः — वृक्षस्य
द्वारपालः — द्वारपालस्य
स्यूतः — स्यूतस्य
अनुजः — अनुजस्य
अग्रजः — अग्रजस्य
पितामहः — पितामहस्य
मातुलः — मातुलस्य
प्राचार्यः — प्राचार्यस्य
विद्यालयः — विद्यालयस्य
पितृव्यः — पितृव्यस्य

स्त्रीलिङ्गम् (आकारान्ता → -आयाः; ईकारान्ता → -याः):
छात्रा — छात्रायाः
दोला — दोलायाः
उपासना — उपासनायाः
पुस्तिका — पुस्तिकायाः
भ्रातृजाया — भ्रातृजायायाः
अग्रजा — अग्रजायाः
स्नुषा — स्नुषायाः
लेखनी — लेखन्याः
पत्नी — पत्न्याः
पुत्री — पुत्र्याः

नपुंसकलिङ्गम् (अकारान्तम् → -स्य):
उद्यानम् — उद्यानस्य
वनम् — वनस्य
सूत्रम् — सूत्रस्य
पत्रम् — पत्रस्य
यन्त्रम् — यन्त्रस्य
वातायनम् — वातायनस्य

पुष्पम् — पुष्पस्य
सङ्गणकम् — सङ्गणकस्य
गृहम् — गृहस्य
वार्तापत्रम् — वार्तापत्रस्य

उत्तर: पुं./नपुं. अकारान्ताः → -स्य (वृक्षस्य, उद्यानस्य...); आकारान्ताः → -आयाः (छात्रायाः...); ईकारान्ताः → -याः (लेखन्याः, पत्न्याः, पुत्र्याः)

प्रश्नावली 6 — रिक्तस्थानेषु कुटुम्बस्य परिचयं लिखन्तु ।

प्रश्न 1

यथा – मम नाम दिनेशः । मम पितुः नाम सुरेशः । मम मातुः नाम ..... । मम अग्रजस्य नाम ..... । मम अनुजायाः नाम ..... । मम पितामहस्य नाम ..... । मम पितामह्याः नाम ..... । मम पितृव्यस्य नाम ..... । मम पितृव्यायाः नाम ..... । एतत् मम कुटुम्बकम् ।

हल

अपने परिवार के सदस्यों के नाम षष्ठी विभक्ति के साथ रिक्त स्थानों में भरना।

उत्तर: छात्राः स्वयं अपने कुटुम्ब का परिचय लिखन्तु ।

प्रश्नावली 7 — श्रीरामस्य कुटुम्बस्य रेखाचित्रम् दृष्ट्वा उदाहरणानुसारं वाक्यानि रचयन्तु ।

प्रश्न 1

यथा – रामस्य पिता दशरथः । चित्रं दृष्ट्वा रामस्य कुटुम्बस्य विषये उदाहरणानुसारं वाक्यानि रचयन्तु ।

हल

रेखाचित्र देखकर राम के परिवार के सम्बन्धों पर षष्ठी विभक्ति के वाक्य बनाना।

उत्तर: (i) रामस्य पिता दशरथः । दशरथस्य पुत्रः रामः । (ii) रामस्य माता कौशल्या । कौशल्यायाः पुत्रः रामः । (iii) रामस्य श्वसुरः जनकः । जनकस्य जमाता रामः । (iv) रामस्य पत्नी सीता । सीतायाः पतिः रामः । (v) रामस्य श्वश्रूः सुनयना । सुनयनायाः जमाता रामः । (vi) रामस्य अनुजः लक्ष्मणः । लक्ष्मणस्य अग्रजः रामः । (vii) रामस्य पुत्रः लवः । लवस्य पिता रामः ।

प्रश्न 2

सीतायाः कुटुम्बस्य विषये उदाहरणानुसारं वाक्यानि रचयन्तु ।

हल

सीता के परिवार के सम्बन्धों पर षष्ठी विभक्ति के वाक्य बनाना।

उत्तर: (i) सीतायाः श्वसुरः दशरथः । सीता दशरथस्य स्नुषा । (ii) सीतायाः श्वश्रूः कौशल्या । कौशल्यायाः स्नुषा सीता । (iii) सीतायाः पिता जनकः । जनकस्य पुत्री सीता । (iv) सीतायाः पतिः रामः । रामस्य पत्नी सीता । (v) सीतायाः माता सुनयना । सुनयनायाः पुत्री सीता । (vi) सीतायाः देवरः लक्ष्मणः । लक्ष्मणस्य भ्रातृजाया सीता । (vii) सीतायाः पुत्रः लवः । लवस्य माता सीता ।

प्रश्नावली 8 — निम्नांकित पुस्तकसूचि मध्ये कस्य उपरि किम् अस्ति इति लिखन्तु ।

प्रश्न 1

यथा – 1. लीलावत्याः उपरि पञ्चतन्त्रम् अस्ति । 2. भगवद्गीतायाः उपरि लीलावती अस्ति । पुस्तकसूची के आधार पर षष्ठी विभक्ति प्रयोग करते हुए लिखन्तु कि किसके ऊपर क्या है ।

हल

पुस्तकों की सूची देखकर 'कस्य उपरि किम् अस्ति' — षष्ठी विभक्ति के वाक्य बनाना।

उत्तर: (i) लीलावत्याः उपरि पञ्चतन्त्रम् अस्ति । (ii) भगवद्गीतायाः उपरि लीलावती अस्ति । (iii) रामायणस्य उपरि भगवद्गीता अस्ति । (iv) हितोपदेशस्य उपरि रामायणम् अस्ति । (v) योगशास्त्रस्य उपरि हितोपदेशः अस्ति । (vi) रघुवंशस्य उपरि योगशास्त्रम् अस्ति । (vii) मनुस्मृत्याः उपरि रघुवंशम् अस्ति । (viii) अमरकोषस्य उपरि मनुस्मृतिः अस्ति । (ix) अष्टाध्याय्याः उपरि अमरकोषः अस्ति । (x) महाभारतस्य उपरि अष्टाध्यायी अस्ति । (xi) अर्थशास्त्रस्य उपरि महाभारतम् अस्ति ।

प्रश्नावली अतिरिक्तः अभ्यासः — मातृभाषया एतादृशानां पञ्चानां प्रहेलिकानां संग्रहः (प्रहेलिका-उत्तराणि)

प्रश्न 1

अपदो दूरगामी च साक्षरो न च पण्डितः । अमुखः स्फुटवक्ता च यो जानाति सः पण्डितः ॥ (किम् अस्ति ?)

हल

प्रहेलिका का उत्तर — पाठ के आधार पर।

उत्तर: पत्रम् (पत्री / चिट्ठी)

प्रश्न 2

दन्तैर्हीनः शिलाभक्षी निर्जीवो बहुभाषकः । गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि परपादेन गच्छति ॥ (किम् अस्ति ?)

हल

प्रहेलिका का उत्तर।

उत्तर: पादत्राणम् (जूता)

प्रश्न 3

कृष्णानना न मार्जारी द्विजिह्वा न च सर्पिणी । पञ्चभर्त्री न पाञ्चाली यो जानाति सः पण्डितः ॥ (किम् अस्ति ?)

हल

प्रहेलिका का उत्तर।

उत्तर: कलमम्

प्रश्न 4

कस्तूरी जायते कस्मात् ? को हन्ति करिणां कुलम् ? किं कुर्यात् कातरो युद्धे ? (उत्तराणि लिखन्तु)

हल

तीनों प्रश्नों के क्रमशः उत्तर प्रहेलिका के अनुसार।

उत्तर: मृगात् , सिंहः , पलायते

प्रश्न 5

एकचक्षुः न काकः अयम्, बिलम् इच्छन् न पन्नगः । क्षीयते वर्धते चैव न समुद्रो न चन्द्रमा ॥ (किम् अस्ति ?)

हल

प्रहेलिका का उत्तर।

उत्तर: सूची (सुई)

प्रश्न 6

मातृभाषया एतादृशानां पञ्चानां प्रहेलिकानां संग्रहः कुर्वन्तु ।

हल

अपनी मातृभाषा में ऐसी पाँच पहेलियों का संग्रह करने का परियोजना-कार्य।

उत्तर: छात्राः स्वयं मातृभाषया पञ्च प्रहेलिकाः संगृह्णन्तु ।

प्रश्नावली परियोजनाकार्यम् — स्वपरिवारस्य मित्रपरिवारस्य च परिचयः

प्रश्न 1

स्वपरिवारस्य मित्रपरिवारस्य च परिचयं प्रत्येकं दशभिः दशभिः वाक्यैः लिखन्तु ।

हल

अभ्यास-6 के अनुसार अपने और मित्र के परिवार का दस-दस वाक्यों में परिचय लिखने का परियोजना-कार्य।

उत्तर: छात्राः स्वयं स्वपरिवारस्य मित्रपरिवारस्य च परिचयं लिखन्तु ।